

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ТВОРАХ МАРІЙКИ ПІДГІРЯНКИ

Мельничук Оксана Михайлівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету
вул. Галицька, 2, Івано-Франківськ, Україна

*Запропонована стаття є однією із спроб дослідження та систематизації семантико-функціональних особливостей етикетних висловлень на матеріалі поетичних, прозових й драматичних творів видатної української дитячої письменниці Марійки Підгірянки. Етикетні висловлення є яскравою формою самовираження системи української мовленнєвої культури, яка формувалася упродовж всього багатовікового історичного розвитку нашого народу. Зафіксовані етикетні конструкції репрезентують своєрідність мовної свідомості українців, морально-духовні риси наших предків, національні ознаки менталітету (демократичність, добродушність, незлобивість, гідність, поетичність, привітне та толерантне ставлення до співрозмовників). Нами визначено такі основні семантико-функціональні вияви етикетних висловлень у досліджуваному матеріалі: **привітання, подяка, прохання, вибачення**. Кожен із зазначених різновидів характеризується специфічною семантикою відповідно до функціонального призначення та модальністю ввічливості. Зафіксовані формули мають загальний спонукально-побажальний характер. Свідченням особливостей їхньої комунікативної реалізації є стандартизація та еліптизація компонентів усталених зворотів.*

Ключові слова: етикетні висловлення, семантико-функціональні вияви, мовленнєвий етикет, формули ввічливості.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Особливості семантико-функціональних виявів етикетних висловлень стали важливим предметом наукових розвідок у сучасному мовознавстві. Активізувалася зацікавленість різними аспектами дослідження цих конструкцій. Об'єктом висвітлення постають комунікативно-прагматичний, формально-граматичний, когнітивний, психолінгвістичний, соціолінгвістичний, лінгвостилістичний, етнопсихологічний, культурологічний напрями вивчення формул ввічливості.

Актуальність роботи зумовлена важливістю об'єкта дослідження, неоднозначним тлумаченням лінгвістичної природи етикетних висловлень та відсутністю чіткої типологізації цих конструкцій з урахуванням семантичних, формально-граматичних та функціональних вимірів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для сучасної лінгвокультурології актуальними є питання культуротворчого потенціалу української мови, який пов'язаний із загальним рівнем освіченості народу, його етнопсихологічними рисами, менталітетом, національною специфікою мовленнєвої поведінки. Неодмінним складником формування культури є мовленнєвий етикет. Природно, що на тисячолітньому процесі його формування позначилися історичні, соціальні, економічні чинники.

Національно-культурним елементам у системі мовленнєвого етикету присвячені праці Л. Мацько, М. Білоус, О. Завгороднього, І. Гамрецького, С. Караванського, Т. Панько, М. Телеки, О. Миронюк. Узагальнююче судження щодо вагомості цього аспекту міститься у висловленні С. Богдан: «Самобутність кожного народу поряд з традиціями, ціннісними орієнтаціями, культурою виявляється передусім у мовних стереотипах поведінки. В них концентруються риси національної вдачі, національного характеру, що формувалися століттями» (Bohdan, 1998, p. 30).

Етнокультурний аспект досліджень етикетних висловлень як прояв національної картини світу був предметом дослідження Н. Гуйванюк, Я. Радевича-Винницького, Н. Журавльової, Г. Татаревич, М. Скаба, Л. Корновенко та інших.

Питання вдосконалення мовленнєвої культури детально розглядали у своїх мовознавчих працях Є. Чак, Л. Масенко, Є. Пазяк, А. Коваль, М. Стельмахович, В. Вовк. Як справедливо вважає українська мовознавиця І. Фаріон, нормативне мовлення формується на основі низки критеріїв, серед найважливіших – «національно-ідентифікаційний – не лише збереження мовної традиції, але й центральна увага до унікальних мовних ознак, на протигагу до нівеляційних процесів інтернаціоналізації чи уніфікації лексики» (Farion, 2009, p. 10).

Мета роботи полягає у комплексному аналізі семантико-функціональних різновидів формул ввічливості з урахуванням їхніх формально-граматичних та стилістичних ознак. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити семантико-функціональні різновиди етикетних висловлень у творах Марійки Підгірянки; з'ясувати етнопсихологічні особливості зафіксованих формул ввічливості.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано новий підхід до аналізу семантико-функціональних виявів етикетних висловлень з урахуванням їхніх етнопсихологічних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» слова **вітання і привітання** тлумачаться як «слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості і т.ін; вияв приязні, прихильного ставлення до когось» (Busel, 2009, p.190).

Формули **привітання** у структурі мовленнєвого етикету займають чільне місце, оскільки вживаються при започаткуванні ввічливої комунікації між співрозмовниками. Стрижневим значенням у семантиці усіх конструкцій є саме **ввічливість** – «властивість за знач. **ввічливий**»: той, «який дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність; чемний» (Busel, 2009, p.115). Такі вирази найбільш стереотипізовані, часто ритуалізовані і відтворюються мовцями в узвичаєних комунікативних ситуаціях.

У мові творів Марійки Підгірянки ми зафіксували чимало традиційних етикетних висловлень **привітання**. Зокрема, найпоширенішими постають формули ввічливості з компонентом «**добрий**», які мають побажальний характер і модальність доброзичливості. Наприклад:

«**Добрий день**, Курко-Журко», – каже Ціп'ятко – Піп'ятко.

«**Добрий день**», – відповідає Курко-Журка (Pidhirianka, 2009, p.384);

«**Добрий вечір**», – відповіла ... (Pidhirianka, 2009, p.508).

У таких формулах нерідко актуалізується об'єкт побажальної семантики, як-от: «**Добрий вечір вам, пані Смереко!**» (Pidhirianka, 2009, p. 508).

Фіксуємо зазначені формули ввічливості з повторами цих виразів, наприклад: **Добрий день, тобі бабусенько! Добрий день тобі...** (Pidhirianka, 2009, p. 722).

Продуктивним в усному мовленні є вживання привітань у формі діалогічних єдностей,

підтвердженням цьому слугує й фактичний матеріал досліджуваних творів. Наприклад:

[Квітки всі:] **Добрий тобі ранок**, наш милий скрипаче!

[Сверщик:] Квіти мої любі, **добрий і вам ранок!** (Pidhirianka, 2009, p. 618).

У мовленні персонажів творів М. Підгірянки фіксуємо дещо незвичні для сучасного спілкувального етикету привітання «**На добрий день!**», «**На добрийдень!**», як-от: [Дзвіночок:] **На добрий день**, сонце, добрий день вам, квіти! (Pidhirianka, 2009, p. 631); **На добрийдень**, Ганусенько! (Pidhirianka, 2009, p.203).

Предикативним центром цих форм реалізації етикетних висловлень є знахідний відмінок з прийменником **на**. Ці еліптизовані привітання не набули широкого поширення.

Окрему групу етикетних висловлень **привітання** становлять формули з опорними компонентами «**Бог**», «**Ісус Христос**», що репрезентує християнський світогляд мовців та їхню релігійно-конфесійну орієнтацію. Особливу увагу привертають привітання з нагоди великих християнських свят – Різдва Христового та Великодня. Вони підтверджують не тільки синонімічне багатство цих висловлень, але й засвідчують риси етнопсихології українського народу, його світосприйняття. Порівняймо:

З Різдом Христовим, в пору раненько підемо від хати до хати: Ой, чи дозволиш, господареньку, колядувати? (Pidhirianka, 2009, p. 28);

Святий Вечір, добрий вечір
- **добрим людям на здоров'я** (Pidhirianka, 2009, p. 33);

Щедрий Вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я ! (Pidhirianka, 2009, p. 33);

Задзвеніло віковичне «**Христос Воскрес**» (Pidhirianka, 2009, p.523);

Христос Воскрес нині,
Воскресе! Воскресе! (Pidhirianka, 2009, p. 82).

До повсякденних християнських привітань належать формули ввічливості «**Дай , Боже!**» та «**Слава Богу!**», як-от:

[Білочка:] **Здорова**, Синичко!

[Синичка:] **Дай, Боже**, Білочко! (Pidhirianka, 2009, p.648);

Привітавсь: – **Слава Богу!**

Куди йдеш ти в дорогу? (Pidhirianka, 2009, p. 387).

У мовленні релігійного товариства засвідчені привітання з компонентом «**мир**», яким притаманна національна самобутність та ідіотнічність, наприклад:

[Кора:] **Мир вам**, пастирі!

[Натан:] *Мир і вам*, сестри! (Pidhirianka, 2009, р. 580);

[Лія й Міра:] *Мир вам*, пастирі!

[Дід:] *Мир*, діти, *з вами!* (Pidhirianka, 2009, р. 572);

[Св. Николай:] *Мир вам*, любі,
Мир вам, витаю! (Pidhirianka, 2009, р. 554).

Слово «*вдячність*» означає «почуття подяки, готовність віддячити за послугу, допомогу, зроблене добро» (Busel, 2009, р. 117). У мові творів Марійки Підгірянки фіксуємо усталені мовні формули для реалізації цієї етикетної функції. Осердям таких зворотів є традиційні лексеми *дякую, подяка, спасибі*, як-от: [Вітер:] *Дякую* (Pidhirianka, 2009, р. 636); [Хор Квіток:] *Прийми подяку* за свої ласки, За сотки тисяч чудес (Pidhirianka, 2009, р. 632); [Фіалка:] *Спасибі!* [Братчик:] *Спасибі!* (Pidhirianka, 2009, р. 721). Такі звороти відзначаються інваріантністю моделей. Наприклад, дієслово – концепт «*дякувати*» + поширювач способу дії: «*Дякую вам щиро*, що ви свою роботу добре зробили, що в моїм князівстві все в порядку, що стодоли, і поди, і пивниці повні хліба й паші» (Pidhirianka, 2009, р. 383); [Рожа:] *Ми дякуєм красно*, спали всі в спокою... (Pidhirianka, 2009, р. 618); [Лесь:] *Дякую вам дуже...* не мете жаліти... (Pidhirianka, 2009, р. 649); Тоді, татусю, милий наш Ми *дякуєм горяче!* (Pidhirianka, 2009, р. 189).

Поширюються зазначені етикетні звороти адресатною синтаксею у давальному відмінку та звертаннями, наприклад:

Щебече собі любесенько:

«*Дякую тобі, бабусенько*» (Pidhirianka, 2009, р. 722);

[Петро:] *Дякую тобі, Івасю*,
За твою науку! (Pidhirianka, 2009, р. 430);

[Вітер:] *Дякую вам, мої милі*,

Що так мене обдарили (Pidhirianka, 2009, р. 624).

Серед типових ознак мовних формул для висловлення *подяки*, поширених в усному мовленні карпатців, є вживання компонентів «*Бог*», «*Господь*». В аналізованому фактичному матеріалі чисельно представлені етикетні звороти подяки, що виражають безпосередню вдячність Богу за опіку, підтримку і благословення, порівняймо: – *Ну слава Богу* – промовила радісно – моя дитина буде мати добру опіку (Pidhirianka, 2009, р. 506); [Кора:] Вісті веселі, *дякувать Богу...* (Pidhirianka, 2009, р. 580); *Слава Богу!* (Pidhirianka, 2009, р. 581); [Фіалка (будиться):] Збудилась здорова – *хвала Богу, хвала* (Pidhirianka, 2009, р. 632); [Дзвіночок:] Який сей світ красний, як радісно жити, Люби-

тися щиро, *Господа хвалити* (Pidhirianka, 2009, р. 632).

Компоненти «*слава*», «*хвала*», «*хвалити*» підсилюють емоційну складову таких зворотів, визначаючи загальний характер вдячності і покладених надій на Всевишнього.

Семантику люб'язності в етикетних висловленнях *прохання* реалізує опорний компонент *прошу*. Просити означає «звертатися з проханням до кого-небудь, домагатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось»; може виражати «ввічливе, але настійне прохання до кого-небудь зробити щось або не робити чогось» (Busel, 2009, р. 1167).

Такі формули спонукального типу, що не містять яскравого емоційного забарвлення, засвідчені й у мові творів Марійки Підгірянки, як-от:

Прошу тебе, бабцю мила,

Щоб ти квіти посадила. (Pidhirianka, 2009, р. 713).

Поширеною формою вираження ввічливого прохання є формула ввічливості «*будь ласка*», яка позбавлена стилістичного забарвлення, наприклад: – Скажіть, *будь ласка*, – питає Марко – чи знаєте ви Хведя Ключенка? (Pidhirianka, 2009, р. 518).

Для відтворення прохання М. Підгірянки використовує слово «*благати*», якому притаманна семантика «наполегливо, невідступно, ласкаво, просити» (Busel, 2009, р. 86). Наприклад: Не плач, мамко, *благаю* (Pidhirianka, 2009, р. 164).

Особливе місце таким компонентам належить у проханнях мовця до Бога, Матері Божої, порівняймо:

Благаю Тебе, Боже мій,

Серцем всім молю:

За мій утрачений спокій... (Pidhirianka, 2009, р. 20);

О, Мати Божя, о райський цвіте,

Тебе благають українські діти:

Не дай в неволі нам пропадати
Україну нашу верни нам, Мати! (Pidhirianka, 2009, р. 47).

Своєрідною емоційністю характеризуються такі ж звороти з компонентом «*змилуйся*», як-от: [Василько (стає на колінцях до молитви):]

Милий Боже, змилуйся над мною,

Та й вислухай тепер молитву мою:

Дозволь мені дещо паучитись (Pidhirianka, 2009, р. 552);

Під Твою милість, Мати, прибігаєм:

Хай Твоя ласка хранить нас спасенна,

Змилуйся, змилуй над українським краєм –
Єдина, чиста і благословенна (Pidhirianka, 2009, р. 19).

Відтінок книжності та пом'якшеного ввічливого прохання притаманний формулі «**коли твоя воля**» у зафіксованому нами проханні-молитві, наприклад:

І мовлю молитву: «**Коли Твоя воля**,
Всевишній, то хлопчик сей мені остане,
Мою сумну старість потішить, догляне»
(Pidhirianka, 2009, p. 482).

Така архаїзована формула нечисленно представлена в діалогах героїв творів М. Підгірянки, проте привертає увагу самотністю та додатковим відтінком експресивності.

Етикетні висловлення **вибачення** також представлені в аналізованих творах. Семантику слова «**вибачатися**» («просити вибачення, усвідомлюючи провину») (Busel, 2009, с. 126]) у мові персонажів художніх творів авторки реалізують традиційні компоненти «**вибачте**», «**перепрошую**», як-от:

[Зайчик:] **Вибачте**, не можу! (Pidhirianka, 2009, p. 659);

[Зайчик:] О, **перепрошую**,

Тут я місце маю! (Pidhirianka, 2009, p. 663).

Ми зафіксували в досліджуваному матеріалі діалектний варіант загальноживаної формули вибачення «**пробачте**» – «**перобачте**», який використовується авторкою для відтворення індивідуальних мовленнєвих особливостей героя твору. Наприклад: «Добрий вечір вам, пані Смереко! О чім задумалися? А чей ви молилися? Коли перебив молитву, то **перобачте!**» (Pidhirianka, 2009, p. 508).

Не є широко вживаною в мові творів Марійки Підгірянки діалектна мовноетикетна одиниця вибачення «**не бануйте**». Ця самотність формула відзначається емоційністю і засвідчує приязні та чуйні стосунки між співрозмовниками, як-от: – Ну, лиш **не бануйте** дуже, люба пані Смереко. Се шкодить здоровлю і подносьть горячку (Pidhirianka, 2009, p. 509).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Серед проаналізованих етикетних висловлень в художніх творах Марійки Підгірянки ми виділили такі семантико-функціональні різновиди: привітання, подяка, прохання, вибачення.

Зафіксовані формули мають загальний спонукально-побажальний характер і модальність ввічливості. Свідченням особливостей їхньої комунікативної реалізації є стандартизація та еліптизація компонентів усталених зворотів.

Розглянуті етикетні висловлення репрезентують суттєві етнопсихологічні риси мовленнєвої поведінки українців (привітність, доброзичливість, гідність, романтичність, миролюбність та свободолюбивість) у типових комунікативних ситуаціях, акцентуючи увагу на національній самотності системи спілкувального етикету.

Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути аналіз етикетних висловлень у соціолінгвістичному аспекті, який досліджує впливи соціальних чинників на формування формул ввічливості відповідно до конкретних історичних періодів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 1998. 475 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
3. Підгірянки Марійка. Для України вірно жиймо. Твори. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009. 784 с.
4. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.

REFERENCES

1. Bohdan, S.K. (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist*. [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]. Kyiv: Ridna mova. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (2009). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin: Perun. [in Ukrainian].
3. Pidhirianka, M. (2009). *Dlia Vkrainy virno zhyimo. Tvory*. [Let's live right for Ukraine. Writings]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria. [in Ukrainian].
4. Farion, I.D. (2009). *Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova* (kultura movlennia publichnykh liudei). [Language norm: destruction, search, restoration (culture of speech of public people)]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].

SEMANTIC-FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF ETIQUETTE EXPRESSIONS IN THE WORKS OF MARIYKA PIDHIRYANKA

Melnychuk Oksana Mykhailivna

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor of the Department of Linguistics

Ivano-Frankivsk National Medical University

2, Halytska Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine

The proposed article is one of the attempts to study and systematize the semantic and functional features of etiquette statements based on the material of poetic, prose and dramatic works of the outstanding Ukrainian children's writer Mariyka Pidhiryanka. The aim of the work is to analyze the semantic and functional varieties of politeness formulas, taking into account their formal, grammatical and stylistic features. The relevance of scientific research is due to the importance of the studied object, different interpretations of the linguistic, syntactic and stylistic nature of etiquette statements. The scientific novelty of the study is that it proposes a new approach to the analysis of etiquette statements taking into account the functional aspects of speech communication. To achieve this goal, methods of component functional analysis of grammatical units, communicative composition and pragma stylistics were used. The analysis makes it possible to draw certain conclusions. First of all, that etiquette statements are a bright form of self-expression of the system of Ukrainian speech culture, which was formed throughout the centuries-old historical development of our people. The fixed etiquette constructions represent the originality of the language consciousness of Ukrainians, moral and spiritual features of our ancestors, national features of mentality (democracy, kindness, innocence, dignity, poetics, friendly and tolerant attitude to interlocutors). We have identified the following main semantic and functional manifestations of etiquette statements in the research material: greetings, thanks, requests, apologies, blessings. Each of these varieties is characterized by specific semantics in accordance with the functional purpose and modality of politeness. The fixed formulas have a general motivating and desirable character. Evidence of the peculiarities of their communicative implementation is the standardization and ellipticization of the components of idiomatic expressions.

Key words: *etiquette statements, semantic and functional manifestations, speech etiquette, politeness formulas.*